

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-88>

УДК 371.125.8:364

Веретенко І.М.

Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкривається питання жорстокого поводження з дітьми, насильства та проблема булінгу. Проаналізована законодавча база щодо булінгу серед учнів. Виокремлено основні напрями та зміст профілактичної соціально-педагогічної роботи з підлітками в закладах загальної середньої освіти. Окреслено принципи побудови форм і методів з профілактики сімейного насильства в умовах закладу загальної середньої освіти. Визначено мету впровадження форм і методів з профілактики сімейного насильства в умовах закладу загальної середньої освіти. Охарактеризовано зміст первинної, вторинної та третинної профілактики насильства щодо підлітків у соціально-педагогічній роботі соціального педагога у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: насильство, жорстоке поводження, соціально-педагогічна робота, булінг, профілактика.

Veretenko Iryna

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv

AN ADVANCE NOTICE FOR A FAMILY VIOLENCE OF SCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT CONDITIONAL

Summary. The article reveals the issue of child abuse, violence and the problem of bullying. The legal base for bullying among students is analyzed. The main directions and content of preventive social-pedagogical work with adolescents in institutions of general secondary education are singled out. The principles of constructing forms and methods for the prevention of family violence in the conditions of the institution of general secondary education: the creation of a friendly psychological atmosphere; establishing personal contact of a social pedagogue with each child; support of children's mental activity during employment; a combination of different methods of psycho correction in one lesson; adherence to the principle of systematic work in the work due to the harmonious combination of all areas of psycho correction in every occupation; creating a success story for each child. The purpose of the introduction of forms and methods for the prevention of family violence in the conditions of the institution of general secondary education is determined. The success of the implementation of forms and methods for the prevention of family violence in the conditions of the institution of general secondary education depends on the following conditions: constant informing the participants of the educational process (teachers, parents, students) about the consequences of domestic violence; ensuring the close interaction of the social teacher with teachers, parents and children both in the learning process and outside the school time. The content of the primary (to prevent the emergence of the problem through the formation of appropriate public opinion about the danger of violence as a phenomenon), secondary (involves the implementation of specialized services) and tertiary (focused on rendering services to individuals or families who have been violent or in a situation of high risk) of the prevention of violence against adolescents in the social-pedagogical work of a social teacher in institutions of general secondary education. It is determined that the main forms of work are group and individual.

Keywords: violence, ill-treatment, social-pedagogical work, bullying, prevention.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство демонструє різні приклади насильства над дітьми: зневага до потреб та інтересів дитини; знущання в родині, серед однолітків в закладах освіти та на вулиці; смерть дітей від голоду; загибель їх під час бомбардувань і обстрілу, під час міжнародних конфліктів; убивство в таборах біженців тощо. Непоодинокі й такі форми насильства, як торгівля дітьми; залучення до жебрацтва, проституції; економічна експлуатація; позбавлення житла, коштів для існування. Діти є найнезахищеною і найвразливішою частиною суспільства. З вини дорослої частини суспільства діти стають жертвами домашнього насильства, опиняються в зонах стихійних і природних катастроф, військових дій тощо.

Без сумніву, проблема насильства серед підлітків є нагальною і стоїть досить гостро й для України. Її небезпечність полягає у тому, що різноманітні прояви насильства та жорстокого поводження не лише руйнують відносини в суспільстві, стають причиною глибоких психічних

травм, а й виступають однією із передумов руйнації правових, моральних та духовних засад суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За філософським енциклопедичним словником, насильство – це «застосування певною соціальною групою різних (аж до озброєних впливів) форм примусу стосовно інших соціальних груп з метою набуття тих чи інших прав і привілеїв» [6, с. 401].

У Короткому енциклопедичному довіднику з соціальної роботи насильство визначається як «примус (дія), що здійснюється індивідом або групою для досягнення поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або з загрозою такого нанесення» [5, с. 287].

В Законі України «Про освіту» йдеться мова про психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, доповнено пункт та визначено поняття «булінг», який містить будь-який вид насильства внаслідок діяння (дії або без-

діяльності) учасників освітнього процесу із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода.

В Україні 19 січня 2019 року набув чинності Закон щодо протидії булінгу № 2657-VIII, зокрема, за моральне, або фізичне насильство, агресію, у будь-якій формі.

Проблема булінгу досконало вивчалася зарубіжними дослідниками: V. Besag, R. Nazier, K. Rigby, E. Roland та ін.

Профілактиці насильства у психологічному аспекті серед підлітків присвячено низку досліджень Ю. Безверхньої, Т. Журавльової, Н. Зинов'євої, Н. Михайлової, Ю. Платонової, В. Постоного, Л. Прикуль, А. Рождественського, Т. Сафонової, Е. Цимбал.

Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали: І. Алексеева, К. Бабенко, О. Виноградна, О. Возіянова, Е. Гребенкин, В. Каразіна, І. Новосельский.

З позиції соціальної педагогіки, проблему насильства та агресії у підлітковому віці досліджували Н. Агаркова, О. Безпалько, Т. Вовчок, Е. Волкова, О. Грицевич, Д. Даниленко, Т. Журавель, К. Левченко, О. Лозова, Ю. Онишко, Ж. Петровичко, С. Сибиряков, Н. Степура, І. Трубавіна.

Мета статті. Метою статті є розкриття змісту, форм та методів соціально-педагогічної роботи з батьками та здобувачами середньої освіти у профілактичній роботі з попередження насильства.

Викладення основного матеріалу. Спеціалісти соціальної сфери (соціальні працівники, соціальні педагоги, представники громадських організацій тощо) виконують важливу роль в організації первинних профілактичних заходів щодо жорстокого поводження з дітьми, особливо у проведенні навчання для батьків.

Тема усвідомленого батьківства піднімається багатьма громадськими організаціями, проводяться тренінги/семінари для батьків щодо основ батьківської компетентності, особливостей розвитку дитини раннього віку, реалізації прав дитини в сім'ї, виховання дітей на підґрунті здорового глузду тощо.

Основними напрямками та змістом профілактики сімейного насилля в умовах закладу загальної середньої освіти визначено, що успішність впровадження форм і методів з профілактики сімейного насильства в умовах закладу загальної середньої освіти залежить від таких умов: постійне інформування учасників навчально-виховного процесу (учителів, батьків, учнів) про наслідки насильства в родині; забезпечення тісної взаємодії соціального педагога з учителями, батьками та дітьми як у процесі навчання, так і у поза навчальний час.

Принципами побудови форм і методів з профілактики сімейного насилля в умовах закладу загальної середньої освіти є: створення доброзичливої психологічної атмосфери; встановлення особистого контакту соціального педагога з кожною дитиною; підтримки психічної активності дітей під час заняття; поєднання різних методів психокорекції на одному занятті; до-

держання принципу системності в роботі за рахунок гармонійного поєднання усіх напрямів психокорекції на кожному занятті; створення ситуації успіху для кожної дитини.

Метою впровадження форм і методів з профілактики сімейного насилля в умовах закладу загальної середньої освіти є формування «ненасильницької поведінки», попередження проявів насильства в родині.

Основними формами роботи є групові та індивідуальні. Серед яких: бесіди, вікторини, диспути, конкурси, усні журнали, тренінги, тематичні вечори тощо.

Форми соціально-профілактичної роботи з дітьми ми розподілили в залежності від напрямів роботи, а саме:

- соціологічні дослідження (дослідницька діяльність включає в себе збір та поновлення банку даних про стан жертв домашнього насилля);

- науково-методична діяльність (розробка методичних та інформаційно-довідкових матеріалів на допомогу жертв домашнього насилля);

- медично-психологічна робота (виявлення контингенту, що потрапив у кризову ситуацію, та своєчасне направлення дітей та підлітків на консультацію в кризовий центр; надання висококваліфікованої спеціалізованої допомоги силами лікарів (гінеколога, психотерапевта, судмедексперта, венеролога вразі отримання тяжких травм); соціальна терапія;

- профілактично-корекційна робота (проведення особистої діагностики, соціально-педагогічна допомога у вирішенні сімейних конфліктів);

- організаційно-інформаційна робота (участь у роботі постійно діючого семінару з проблем профілактики сімейного насилля для педагогів шкіл при районному відділі освіти; організація виїзних лекторіїв, проведення бесід, консультацій для учнів);

- корекційна робота. (методи корекції, направлені на часткову або повну зміну стану, що вже склався.

Первинна профілактика забезпечує попередження виникнення проблеми шляхом формування відповідної громадської думки щодо небезпечності насильства як явища, поваги до прав людини, жінки, дитини й необхідності їх дотримання; важливості здорового способу життя й уміння будувати свої стосунки з оточенням, починаючи з членів власних сімей, без застосування насильницьких методів. Щодо останнього, то ефективними формами роботи вважають проведення інформаційних кампаній, організацію центрів підтримки сім'ї, програм усвідомленого та відповідального батьківства, а також програм для підлітків, молоді, які допомагають сформувати навички самостійного життя, включаючи навички спілкування, вирішення конфліктних ситуацій, сприяють саморозвитку й побудові стратегії власного життя.

Вторинна профілактика передбачає здійснення спеціалізованих послуг не лише для сімей, які підпадають під визначення «опинилися у складних життєвих обставинах» (тобто мають проблеми, з якими не можуть впоратися без сторонньої допомоги), але й у яких наявний ризик жорстокої поведінки. Організуючи вторинну профілактику, варто враховувати певні цільо-

ві групи (наприклад, діти, чиї батьки нехтують виконанням своїх обов'язків, вихованці шкіл-інтернатів та особи серед них; неповнолітні чи незможні молоді матері; чоловіки, які самі виховують дітей тощо).

Третинна профілактика зорієнтована на надання послуг окремим особам чи сім'ям, які зазнали насильства чи перебувають у ситуації його високого ризику, а також тим, хто підпадає під категорію «кривдників». Найчастіше третинна профілактика потребує обов'язкових і примусових дій, здійснення яких передбачає втручання в сім'ю відповідних державних структур з метою припинення насильства та попередження його в перспективі [1, с. 68–69].

Розроблені форми та методи мають бути спрямовані на надання підліткам інформації про насильство, його види та прояви, формування та закріплення в них навичок протидії сімейному насильству, формування навичок відповідальної поведінки, інформування підлітків про джерела допомоги, а також залучення дітей до інтерактивних форм роботи.

Зміст роботи соціального педагога мають становити: просвіта дітей (пояснення, що таке насильство; як захиститися від насильства; поведінка в кризовій ситуації; до кого і як звертатися); практичне формування навичок протидії насильству (формування толерантності в мікросередовищі, школі; формування вміння протистояти насильству й жорсткому поводженню); просвітницька робота з батьками (формування відповідального ставлення до виховання дитини, роз'яснення причин та наслідків насильства серед дітей); забезпечення вчасного інформування співробітників Кримінальної міліції у справах неповнолітніх на місцях про випадки жорсткого поводження підлітків у школах та стосовно них.

При роботі соціального педагога варто враховувати, що учні потребують заходів, які спрямовані на попередження насильства в сім'ї. З огляду на це варто розробити план соціально-педагогічної роботи у закладі загальної середньої освіти, яка буде спрямована на попередження сімейного насильства з використанням інтерактивних форм та методів соціально-педагогічної роботи.

Необхідним є проведення ряду тренінгових занять. Наприклад, тренінгові заняття «Будь обережним!», метою якого є надати інформацію про насильство, зокрема сексуальне; сприяти розумінню ризику віктимної поведінки; формувати навички відповідальної поведінки, навички протистояння примусу, насильству як фактору загрози здоров'ю. Застосовувалися психокорекційні методи (психогімнастика, арт-терапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг).

Зацікавлювати дітей необхідно інтерактивними заняттями. Наприклад, заняття «Уникайте конфліктів», метою якого є допомогти дітям знаходити шляхи розв'язання конфліктів; вчити по змозі уникати конфліктів; удосконалювати навички спілкування, підвищувати згуртованість колективу, виховувати почуття гідності та відповідальності, прищеплювати любов до ближнього, прагнення творити добро.

Обов'язковим є проведення циклу бесід з учнями «Запобігання насильства у шкільному середовищі», метою якого є ознайомити учнів з основними правовими документами, що захищають дитину від жорстокої поведінки, зокрема концепція ООН про права дитини. Ознайомити учнів з наслідками насильства. Метод формування свідомості (переконавання, навіювання, приклад)

Варто пам'ятати про ефективність застосування фокус-групи «Насильство серед підлітків», метою якої є надання інформації про насильство; спонукання учасників до активних дій, спрямованих на подолання насильства. Застосовувалися наступні методи опитування (інтерв'ювання, анкетування, фокус-група).

Дієвою у роботі є ділова гра «Насильство – дії, що принижують людську гідність, шкодять здоров'ю», метою якої є дати можливість учасникам гри «відчути» себе в ролі учня, батька, вчителя; відчути різноманітні почуття, що виникають у різних взаєминах; спонукати учасників до активних дій, спрямованих на подолання насильства; допомогти педагогам побачити можливі шляхи до конструктивних спільних дій; обговорити практичні рекомендації, що можна надавати потерпілим від насильства. Застосовується метод стимулювання діяльності (гра, змагання, заохочення, схвалення).

Висновки та пропозиції. В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури було встановлено, що насильство серед підлітків вважається як вплив однієї людини на іншу, що порушує її конституційне право на особистісну недоторканість. З метою розв'язання виявлених під час дослідження проблем нами було розроблено зміст роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу щодо попередження насильства серед підлітків.

На нашу думку зміст роботи соціального педагога має містити: просвіта дітей (пояснення, що таке насильство; як захиститися від насильства; поведінка в кризовій ситуації; до кого і як звертатися); практичне формування навичок протидії насильству (формування толерантності в мікросередовищі, школі; формування вміння протистояти насильству й жорсткому поводженню); спрямування дітей на самопомогу в питаннях жорсткого поводження (обговорення позитивних прикладів із книг, фільмів тощо й перенесення їх на конкретні ситуації в житті дитячого колективу; розвиток волонтерського руху; учнівського самоврядування); просвітницька робота з батьками (формування відповідального ставлення до виховання дитини, роз'яснення причин та наслідків насильства серед дітей); забезпечення вчасного інформування співробітників Кримінальної міліції у справах неповнолітніх на місцях про випадки жорсткого поводження підлітків у закладах загальної середньої освіти та стосовно них.

В ході дослідження нами було встановлено, що найбільш дієвими є інтерактивні форми соціально-профілактичної роботи: тренінги, аматорські театри, ігри, диспути тощо, під час яких у підлітків вдосконалюються набуті знання та формуються навички протидії насильству.

Список літератури:

1. Волавка Я. Біля витоків насильства: агресивність батьків – причина агресивності їхніх нащадків? *Безпека життєдіяльності*. 2003. № 10. С. 24–25.
2. Красій В.С., Федькович Г.В., Чумало М.С. Насильство в сім'ї : захист прав потерпілих. Західноукр. центр «Жіночі перспективи». Львів : вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. 83 с.
3. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : курс тренінгів / Журавель Т.В., Коробченко Н.М., Нікітіна О.М., Сафронова О.Ф.; за заг. ред. О.В. Безпалько, Т.В. Журавель. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 167 с.
4. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 124 с.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. 536 с.
6. Хозраткулова І.А. Педагогічні засади виявлення та подолання насильство у підлітковому середовищі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2003. 21 с.
7. Espelage Dorothy Lynn, Susan M. Swearer. Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention. Lawrence Erlbaum Associates, 2004. 385 p.

References:

1. Volavka Ya. (2003). Bilya vytokiv nasylstva: agresyvnist batkiv – prychnyna agresyvnosti yixnix nashhadkiv? [At the root of violence: the aggressiveness of parents – the reason for the aggressiveness of their descendants?]. *Bezpeka zhyttyedyalnosti*, no. 10, pp. 24–25. (in Ukrainian)
2. Krasii V.S., Fedkovych H.V., Chumalo M.S. (2008). Nasylstvo v simi: zakhyst prav poterpilykh [Domestic Violence: Defending the Rights of Victims]. Lviv : vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». (in Ukrainian)
3. Zhuravel T.V., Korobchenko N.M., Nikitina O.M., Safronova O.F. (2010). Poperedzhennia, vyjavlennia i podolannia vypadkiv nasylstva v simi ta zhorstokoho povodzhennia z ditmy: treninhiv kurs [Prevent, Detect and Overcome Violence in the Family and Child Abuse: Training Course]. Kyiv : TOV «K.I.S.». (in Ukrainian)
4. Akhtyrska N.M., Kochemyrovska O.O., Khrystova H.O. (2010). Rozghliad sprav stosovno zhorstokoho povodzhennia z ditmy sudamy Ukrainy: analiz zakonodavstva ta praktyky yoho zastosuvannia [Consideration of cases concerning the cruel treatment of children by courts of Ukraine: analysis of legislation and practice of its application]. Kyiv : TOV «K.I.S.». (in Ukrainian)
5. Sotsialna robota: Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002). [Social work: A brief encyclopaedic dictionary]. Kyiv : DTsSSM. (in Ukrainian)
6. Khozratkulova I.A. (2003). Pedagogichni zasady vyjavlennia ta podolannia nasylstvo u pidlitkovomu seredovyschi : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Kharkiv : Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina. (in Ukrainian)
7. Espelage Dorothy Lynn, Susan M. Swearer. Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention. Lawrence Erlbaum Associates, 2004. 385 p.